

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми «**ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ У
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ**»

Виконала: студентка групи Kor12 – M19z
спеціальності 016 Спеціальна освіта. Логопедія
Кузьмич Владислава Анатоліївна

Керівник:
Опалюк О.М., кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:

Кам'янець-Подільський 2020 р

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	6
1.1. Розвиток фонематичного слуху у дітей із типовим розвитком.....	6
1.2. Особливості фонематичного слуху у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.....	15
1.3. Аналіз методик спрямованих на формування фонематичного слуху дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	24
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	35
2.1. Характеристика методики дослідження стану сформованості фонематичного слуху у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.....	35
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	43
Висновки до другого розділу.....	56
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	57
3.1 Характеристика методики розвитку фонематичного слуху у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.....	57
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	70
Висновки до третього розділу.....	82

ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку спеціальної педагогіки одним із пріоритетних напрямів є питання вивчення становлення основних складових мовленнєвої діяльності дітей.

Мовленням опосередковані різні види діяльності дитини як на ранніх етапах розвитку, так і на більш пізніх. Формування фонематичних процесів мовленнєвої діяльності в онтогенезі типового розвитку дитини зумовлено постійною потребою у спілкуванні. Проблема формування фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (надалі ЗНМ) є однією з актуальніших через свою фундаментальність. В основі звичайного розвитку сприйняття, розпізнавання і відтворення мовленнєвих звуків, самоконтролю за власним мовленням лежать сформовані фонематичні процеси.

Теоретичний аналіз наукової літератури (В. Бельтюков, О. Вінарська, Н. Гаврилова, Е. Данілавічюте, Г. Жаренкова, Г. Каше, В. Ковшиков, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Ю. Рібцун, М. Савченко, А. Салахова, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тищенко, Л. Трофіменко, Т. Філічева, М. Хватцев, Г. Чіркїна та ін.) з проблеми дослідження свідчить про недостатність цілісних уявлень про стан сформованості фонематичних процесів у дітей із ЗНМ.

Актуальність і недостатнє вивчення проблеми обумовили вибір теми нашого дослідження: **«Формування фонематичного слуху у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення».**

Мета дослідження: перевірити особливості формування фонематичного слуху у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Відповідно до мети визначено **завдання** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з теми дослідження.
2. Проаналізувати методи та прийоми формування фонематичного слуху у дітей дошкільного віку із ЗНМ.
3. Провести вивчення фонематичного слуху у дошкільників із ЗНМ.
3. Сформувати методику розвитку фонематичного слуху у дітей дошкільного віку із ЗНМ.
4. Здійснити кількісний та якісний аналіз результатів досліджуваної проблеми.

Об'єкт дослідження – фонематичний слух у дошкільників із ЗНМ

Предмет дослідження – методичне забезпечення для розвитку фонематичного слуху у дітей із ЗНМ.

Методи дослідження:

- **теоретичні** – системний аналіз педагогічної і навчально-методичної літератури з проблеми дослідження (уточнення понятійного апарату, розкриття змісту вмінь і закономірностей їх формування); **емпіричні** – науково-педагогічні спостереження, бесіди з дошкільниками з порушеннями мовлення і вихователями, вивчення передового досвіду, констатувальний та формувальний експеримент (апробація запропонованої методики для діагностики та корекції рівня сформованості фонематичного слуху у дошкільників із ЗНМ); **статистичні** – кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Теоретичне значення: матеріали дослідження доповнюють теорію та практику логопедії відомостями про особливості формування фонематичного слуху у дошкільників із ЗНМ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: результати дослідження можуть бути використані логопедами, дефектологами та вихователями в логопедичних групах дошкільних закладів освіти.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі дошкільних закладів міста Рівного: приватний заклад дошкільної освіти корекційно-логопедичного спрямування «BabyLand»; ЗДО № 31 комбінованого типу Рівненської міської ради, ЗДО № 8 Рівненської міської ради.

Апробація результатів дослідження. Матеріали роботи висвітлені на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Основні теоретичні положення відображені в одноосібній публікації "Формування фонематичного слуху у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення".

Структура дипломної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (72 – найменування), 11 додатків; у роботі вміщена 1 таблиця, 34 рисунка.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки

1. Аналіз наукової літератури доводить, що фонематичний слух формується послідовно, в певній ієрархії від простішого до складнішого, а формування фонематичного компонента мовленнєвої діяльності відбувається тривало із залученням багатьох функцій та операцій. Зважаючи на складність цього процесу, тісний взаємозв'язок між усіма його ланками, можна зробити висновок, що недорозвиток фонематичних процесів та операцій можуть в різній мірі позначатись на мовленнєвому розвитку дошкільників: спричинити порушення звуковимови, лексичної та граматичної сторони, а також стати причиною ЗНМ недостатність фонематичного слуху в подальшому може проявитись особливо яскраво в школі під час оволодіння письмом і читанням, які стають фундаментом для оптимального перебігу процесу навчання та соціалізації дитини. Тому, фонематичний слух є важливим компонентом формування мовлення, а при порушенні фонематичних процесів та операцій стає неможливим гармонійне формування всіх сторін мовлення

2. Формування фонематичного слуху у дітей із ЗНМ має ряд особливостей і найбільше прослідковуються на матеріалі акустично близьких звуків. Наслідком недорозвитку фонематичного сприймання стало порушення розвитку складніших фонематичних процесів та операцій: невміння співвідносити фонем з їх еталонами в решітці фонем і здійснювати фонематичний контроль. Допуск специфічних помилок при здійсненні фонематичного аналізу та синтезу. Виділені особливості не тільки негативно впливають на розвиток фонетико-фонематичної системи в цілому, а й призводять до дисгармонічного формування граматичної та лексичної сторони мовлення. В подальшому без цілеспрямованої корекційної роботи

недорозвиток фонематичної ланки в системі ЗНМ може призвести до вторинних складних порушень – дисграфії та дислексії.

3. Аналіз науково-теоретичних джерел показує (Е. Данілавічюте, Л. Трофименко, Ю. Рібцун та ін.), що при усуненні недорозвитку фонематичних процесів в сучасні логопедії використовують різні методики, які все ж мають багато спільного, адже в основі порушення фонематичного слуху лежать одні і ті ж механізми.

4. За результатами констатувального експерименту нами здійснено кількісний та якісний аналіз сформованості фонематичного слуху у дітей із ЗНМ. Ми прийшли до висновку, що у дітей із ЗНМ спостерігається недостатність розвитку фонематичних процесів та операцій. Також у більшості дітей із ЗНМ спостерігався сповільнений темп роботи, у зв'язку із низьким рівнем зосередженості на завданні. Значна частина дітей із ЗНМ потребувала додаткової мотивації при виконанні завдань у вигляді спільної гри, яка подобалась дітям. Тому, є потреба у розробці і реалізації системи корекційної роботи з розвитку фонематичної системи у дітей із ЗНМ

5. Провівши корекційну роботу із експериментальною групою дітей, та здійснивши формувальний експеримент ми визначили, що стан сформованості фонематичного слуху покращився в порівнянні із дошкільниками, з якими не проводилась корекційна робота. Це свідчить про ефективність використання проведених додаткових занять зі старшими дошкільниками із ЗНМ.

Зазначене дозволяє стверджувати про ефективність розробленої корекційно-розвивальної методики і рекомендувати її для подальшого впровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агранович В. Е. Логопедическая работа по преодолению нарушений слоговой структуры слов у детей. СПб.: «Детство – Пресс», 2004. 48 с.
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підруч. / за ред. А. М. Богуш. Київ: Вища шк., 2007. 542 с.
3. Кондукова С. В., Шеремет М. К. Особенности сенсорных способностей старших дошкольников с ОНР. *Логопедия*. 2013. № 4. С. 36–39.
4. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии). Москва : Педагогика, 1977. 176 с.
5. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. 2-е вид. Київ: Видав. Дім «Слово», 2010. 374 с.
6. Брушневська І. М. Формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : автореф. ... дис. канд. пед. наук. Київ, 2018. 20 с.
7. Брушневська М. І. Механізми розвитку фонематичного компоненту мовленнєвої діяльності за умов звичайного онтогенезу. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]*. Пед. науки. 2016. Вип. 70. С. 84–88.
8. Винарская Е. Н. Раннее речевое развитие ребёнка и проблемы дефектологии. Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки освоения языка. М.: Просвещение, 1987. 160 с.
9. Гаврилова Н. С. Порушення фонематичних процесів у дітей. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2010. Вип. 1. С. 87–98.
10. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. 200 с.
11. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. СПб.: ДЕТСТВО ПРЕСС, 2007. 191 с.

12. Глухов В. П. Формирование связной речи детей с общим недоразвитием речи. М.: АРКТИ, 2002. 144 с.
13. Голубаева Г. Г. Коррекция нарушений звукоскладовой структуры слова у дошкольников. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2003. 250 с.
14. Данилавичюте Э. А. Диагностика речевой готовности ребенка к усвоению фонетического принципа письма. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. *Актуальна освіта*. Київ, 1998. С. 84–91.
15. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения: сб. метод. реком. Минск: Харвест, 2009. 240 с.
16. Егорова И. В., Салманова Л. Р. Особенности фонематического слуха у дошкольников с общим недоразвитием речи. *Специальное образование*. 2016. С. 127–129.
17. Еремина В. П. Формирование лексико-семантической стороны речи у детей с общим недоразвитием речи. *Практическая психология и логопедия*. 2003. № 1/2. С. 26–31.
18. Ефименкова В. Н. Формирование речи у дошкольников. М.: Просвещение, 1981. 112 с.
19. Жинкин Н. И. Интеллект, язык и речь. Нарушение речи у дошкольников : сб. ст. / сост. Р. А. Белова-Давид. М.: Просвещение, 1972. С. 9–31.
20. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Преодоление задержки речевого развития у дошкольников. М.: Просвещение, 1973. 224 с.
21. Ільяна В. М. Вивчення стану сформованості фонематичних процесів у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку в контексті попередження дислексій. *Особлива дитина: навчання та виховання*. 2014. № 4. С. 31–38.
22. Ільяна В. М. Корекція дислексій в учнів молодших класів спеціальних шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2010. 20 с.

23. Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. М.: Просвещение, 1985. 207 с.
24. Ковшиков В. А., Глухов В. П. Психолингвистика. Теория речевой деятельности : [учеб. пособие]. М. : АСТ : Астрель , 2007. 318 с.
25. Кондукова С. В., Базима Н. В. Особливості застосування гри в системі дошкільного сенсорного виховання дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Корекційна педагогіка* : Вісн. укр. асоціації корекц. педагогів. 2015. №1. С. 15–21.
26. Коноваленко В. В. Коноваленко С. В. Фронтальные логопедические занятия в подготовительной группе для детей с ФФН. М.: ГНОМ и Д, 2001. 96 с.
27. Конопляста С. Ю., Сак Т. Б. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.
28. Кроткова А. В., Дроздова Е. Н. Особенности формирования лексико-грамматического строя речи у дошкольников с общим недоразвитием речи III уровня. *Логопед.* 2004. № 1. С. 26–34.
29. Курочкина О. О. Особливості фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку з ФФНМ. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації.* 2017. С. 77–82.
30. Лалаева Р. И. Логопедическая работа в коррекционных классах. М.: Владос, 2004. 220 с
31. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя). СПб.: СОЮЗ, 1999. 160 с.
32. Лепеха Л. П., Городиська М. Б. Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Львів-Дрогобич: Посвіт, 2014. 76 с
33. Линдіна Є. Ю. Загальна характеристика лінгвістичного компоненту мовленнєвої діяльності в працях Є. Ф. Соботович. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти.* 2015. Вип. 2, ч. 2 С. 5–11.

34. Логопедія: підруч. / за ред. М. К. Шеремет. Вид. 5-те. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 856 с.
35. Марченко І. С. Особливості логопедичної роботи з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення. Логопедія. 2013. №4. С. 52–56.
36. Марченко І. С., Маслюк Н. В. Усвідомлення словесного складу мовлення дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Корекційна педагогіка. – 2009. № 1. С.31–37.
37. Мельніченко Т. В. Особливості формування фонологічних знань в учнів з тяжкими порушеннями мовлення. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1. С. 96–107.
38. Миронова Н. М. Развиваем фонематическое восприятие. Планы-конспекты занятий с детьми старшего дошкольного возраста с речевыми нарушениями. М.: ГНОМ, 2007. 48 с.
39. Мілевська О. П. До пропедевтики фонетико–фонематичних умінь старших дошкільників. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 14. С. 475–484.
40. Науменко О. А. Уровень сформированности знаково-символической деятельности старших дошкольников с общим недоразвитием речи как показатель готовности к школьному обучению. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 19. Корекц. педагогіка та психологія. Київ, 2008. № 11. С. 315–318.
41. Нащубська О. В., Кравченко А. І. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. Суми, 2018. С. 97–100.
42. Нейропсихология : учеб. для вузов. 3-е изд. / под ред. Е. Д. Хомской. СПб.: Питер, 2003. 496 с.
43. Нищева Н. В. Программа коррекционно-развивающей работы в логопедической группе детского сада для детей с ОНР (с 4 до 7 лет). СПб: Детство-Пресс, 2009. 352 с
44. Опанасець Н.А. Розвиток фонематичних процесів у дітей з мовленнєвими порушеннями. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3. С. 120–125.

45. Основы специальной психологии / под ред Л. В. Кузнецовой. М.: Академия, 2005. 480 с.
46. Основы теории и практики логопедии / под ред. Р. Е. Левиной. М.: Просвещение. 1968. 367 с.
47. Пасько В. В., Зелінська-Любченко К. О. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. Суми, 2018. С. 101–104.
48. Пінчук Ю. В., Сіра І. В. Ігри та вправи з розвитку фонематичного сприймання у дітей дошкільного віку. *Логопедія*. 2011. № 1. С. 57–63.
49. Радецька В. Й. Формування фонематичних навичок у дітей з мовленнєвими вадами. *Логопед*. 2011. № 1. С. 23–29.
50. Рібцун Ю. В. Формування фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності у дітей за умов нормального та порушеного онтогенезу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Київ, 2012. № 22. С. 219–222.
51. Савченко А. М. Методика виправлення вад вимови фонем. 3-є вид., доп. Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2007. 160 с.
52. Соботович Є. Ф. Вибрані праці з логопедії. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2015. 308 с.
53. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. № 1. С. 2–7.
54. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2012. № 3. С. 2–4.
55. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Київ, 2004. Вип. 1. С. 7–35.
56. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Київ, 2007. Вип. 4. С. 3–18.
57. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до п'яти років: поради батькам. Київ: Літера ЛТД, 2008. 128 с.

58. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: навч.-метод. посіб. Київ, 2014. 72 с.
59. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: програм.-метод. комплекс. Київ: Актуальна освіта, 2018. 103 с.
60. Федорович Л. А. психолого-педагогическая диагностика детей раннего дошкольного возраста: [учеб.-метод. пособие]. Кременчуг: Христианская Заря, 2008. 217 с.
61. Филичева Т. Б. Особенности формирования речи у детей дошкольного возраста : монография. М., 2000. 314 с.
62. Филичева Т. Б., Туманова Т. В. Дети с общим недоразвитием речи. Воспитание и обучение. М.: Гном и Д, 1999. 128 с.
63. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Программа обучения и воспитания детей с фонетико-фонематическим недоразвитием (старшая группа детского сада). М.: МГОПИ, 1993. 72 с.
64. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. М.: Айрис Пресс, 2008. 224 с.
65. Харченко Т. С. Развитие фонематического восприятия в системе коррекционной работы с дошкольниками с общим недоразвитием речи третьего уровня. *Сибирский педагогический журнал*. 2007. № 13. – С. 269–282.
66. Чукаріна І. Н. Корекція порушень фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення на логопедичних заняттях. *Auditorium*. 2019
67. Шашкина Г. Р., Зернова Л. П., Зимина И. А. Логопедическая работа с дошкольниками: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2003. 240 с.
68. Швачкин Н. Х. Возрастная психолінгвістика: хрестоматія : учеб. Пособие / сост. К. Ф. Седова. Москва: Лабиринт, 2004. 330 с.
69. Швачкин Н. Х. Развитие фонематического восприятия речи в раннем возрасте. *Хрестоматія по теорії и методике развития речи детей*

- дошкольного возраста* / сост. М. М. Алексеева, В. И. Яшина. Москва, 2000. С. 312–318.
70. Шукшина Л.М. *Допомога дітям з мовленнєвими проблемами*. Київ: Шкіл. світ, 2012. 128 с.
71. Экспериментально-фонетический анализ речи. Проблемы и методы: межвуз. сб. / [отв. ред. Л. В. Бондарко]. 1984. Вып. 1. 194 с.
72. Эльконин Д. Б. *Формирование умственного действия звукового анализа слов у детей дошкольного возраста*. Доклады АПН РСФСР. 1957. Вып. 1. С. 107–110.